

Tuto myšlenku plně zdůraznil XIV. sjezd KSČ a plénum ÚV KSČ v říjnu 1972.

V těchto myšlenkách je jednoznačně vyjádřeno Siráckého životní credo a jeho místo v naší společnosti, kterému zůstává věrný dodnes. V tom je také síla jeho statí.

Autor se velmi kriticky vyslovuje i na adresu těch, kteří se podíleli na nesprávném hodnocení naší sociální reality, což mnohdy vedlo až k zatemňování skutečnosti. Angažované a z pozic marxistického, straně a dělnické třídy oddaného intelektuála se také vyjadřuje k příčinám selhání a zrady určité části inteligence v letech 1968–69. Kritickým zásahem do vlastních intelektuálních řad projevuje zásadovost a vyhraněnost svých postojů. Neznámená to však, že k inteligenci přistupuje necitlivě a schematicky. Naopak, velmi citlivě odlišuje jednotlivé skupiny uvnitř inteligence, objektivně analyzuje příčiny jejich postojů, s přihlédnutím ke konkrétnímu sociálně historickému pozadí.

V části nazvané *Problémy socialismu* organicky navazuje na kritickou analýzu deformací a antisocialistických projevů z let 1968–69 a na obecná filosofická východiska. To umožňuje, aby bez deklarování a „vznávání se“ vyslovil své postoje i názory na mnohé otázky vztahující se k naší současnosti, jako jsou např. možnosti vědeckých prognóz společenského vývoje, názory na teoretickou analýzu socialistické společnosti, vztah vědy a socialismu, problém rovnosti mezi lidmi za socialismu či konečně sociologický obraz člověka v socialismu. Tato část je významná zvláště (ale ne jenom) pro marxistické sociologie, neboť je v ní možno nalézt mnoho inspirací a podnětů pro sociologickou analýzu naší skutečnosti a socialistického člověka — problém, kterému byla věnována pozornost na plénu ÚV KSČ v říjnu 1972.

Sirácký v této části naznačuje své pojetí marxistické sociologie a jejího vztahu k historickému materialismu, který chápe jako teoreticko-metodologický základ teorie i praxe ovlivňování revolučních společenských procesů.

* * *

Je možno říci, že celá práce je velmi inspirovaná pro všechny, jimž leží na srdci rozvoj marxistické sociologie, ať již jde o vymezení vztahu sociologie a historického materialismu, formulaci předmětu obecné sociologie i jejich oborových disciplín, odhalení ideově teoretických zdrojů a příčin deformací marxistické sociologie u nás či o mnoho jiných problémů marxistické sociologie. V Siráckého úvahách je možno nalézt i odpověď na příčiny deformací v naší společnosti, podněty k sociologické analýze naší socialistické společnosti a její sociální struktury, místa člověka v socialistické společnosti atd. Autor se zasvěceně a v duchu myšlenek Marxe, Engelse a Lenina vyslovuje k systémové analýze, ale zároveň upozorňuje na nebezpečí všech přístupů, které opomíjejí třídní hlediska.

Systémový přístup v pojetí Siráckého nemá nic společného s apolitickými, abstraktními přístupy některých našich (ale i západ-

ních) sociologů, kteří programově opouštějí sociální skutečnost třídních vztahů a zběhlí do oblasti mýtů a nereálna. Naopak, ukazuje, že celý sociální systém naší společnosti, všechny jeho elementy, vazby a funkce jsou v socialismu integrovány stranou a její politikou. Sirácký ukazuje rozhodující úlohu KSČ a dělnické třídy, odmítá nereálné abstrakce a zdůrazňuje, že naše marxistická sociologie musí jít po reálné půdě.

Z hlediska těch aktuálních úkolů ideologické práce, které vytyčilo plénum ÚV KSČ v říjnu 1972, je Siráckého kniha významným příspěvkem, neboť odpovídá na mnoho aktuálních otázek a inspiruje k řešení řady složitých problémů v teorii i praxi. Její základní smysl je v tom, že je příkladem angažované, proti pravicově oportunistickým a revizionistickým deformacím a názorům bojující publicistiky, která se nebojí nastolovat problémy a naznačovat jejich řešení. I zde se projevuje revoluční, stranický, marxisticko-leninský postoj akademika Siráckého.

Miloš Čepera

Genrich N. Volkov: Sociológia vedy

Bratislava, Pravda 1971, 376 s.

Slovenské nakladatelství Pravda obohatilo v roce 1971 náš knižní trh pohotovým vydáním knihy sovětského autora G. N. Volkova *Sociológia vedy*. Výrazová bohatost a čtivost Volkovova textu je kultivovaným překladem Jaroslava Celka zachována i v jeho slovenské verzi. Patrně to také přispělo k tomu, že Volkovova práce, náročná svým teoretickým obsahem i úrovní výkladu, byla v krátké době rozebrána.

Originalita Volkovova přístupu k vědě je nesporná. Autor ji staví výrazně do centra veškeré společenské problematiky, ukazuje ji jako nejvitálnější společenskou sílu — v rozměrech, které nebyly dosud našemu čtenáři v ucelené podobě odhaleny. Zpočátku tak stále ještě dosti zastávané názory, podle nichž věda je chápána toliko jako prosté vědění. Proslulé Baconovo „vědění je moc“ uvádí do společenského kontextu. Vychází přitom z Marxových myšlenek, které domýšlí odvážně a s citlivým smyslem pro peripetie společenského pohybu dvacátého století. Dokazuje, že marxismus má v přístupu k vědě vlastní vyhraněnou tradici, stejně jako předpoklady pro přiměřenou analýzu současných společenských fenoménů. Zdařile demonstrovuje metodologické přednosti marxistického praxeologického přístupu k vědě a k sociální problematice vůbec.

Analýzuje komplikovanou sociální podmíněnost vědy — vždy se zřetelem k úkolům a perspektivám emancipačních společenských přeměn — otevírá a objasňuje problémy, které by neměl ignorovat nikdo, kdo chce být jako marxista orientován ve složité problematice současného světa. Volkovův jednoduchý jazyk bez náročného vědeckého pojmosloví nezjednodušuje ani nezakrývá problémy. Jak autor sám uvádí, přepracoval knihu pro její slovenské vydání (její ruský originál

Sociologija nauki vyšel v Moskvě v r. 1968) a doplnil mnohými statistickými údaji a jednou novou kapitolou (*Problém periodizace vědy*). Vznikla tak vyhraněná sociologicko-filosofická studie, kterou se alespoň částečně podařilo vyplnit mezeru v naší vlastní teoretické produkci. Širokým záběrem se tato práce řadí k takovým typům přístupů k vědě, které byly uplatněny např. J. D. Bernalem (*Social Function of Science*, London 1939; *Science in History* I., II., London 1954, česky *Věda v dějinách*, Praha 1960), u nás pak např. v práci R. Richty a kol. (*Civilizace na rozcestí*, 3. vyd., Praha 1969).

Kniha je uspořádána do pěti samostatných částí a tvoří ji celkem 19 kapitol. Už samotnou strukturou je to práce pozoruhodná a výrazně osobitá. Jednotlivé části knihy jsou nazvány: *Věda jako zpředmětněné poznání*, *Věda jako forma společenské činnosti*, *Věda jako základní forma bohatství*, *Věda v současné společnosti*, *Jakého člověka vytvoří věda?*

Volkov úspěšně zdůvodňuje mnohé výchozí teze své studie, jako např.: že „...sociologické problémy se projevují jako nejpodstatnější část, lépe řečeno, jako jádro vědy o vědě“ (s. 7), že „...základy vědy o vědě vcelku a sociologie vědy zvlášť položili Hegel a Marx“, že „...metodologické principy, které uplatnil Marx, stále platí“ (s. 8).

Zejména cenný je jeho záměr přispět k naplnění úkolů rodící se marxistické vědy o vědě. Je sice sporné, zda jsou to sociologické či filosofické problémy, které jsou „jádem vědy o vědě“. Důležité však je, že autor problém formuloval a že mu věnoval dostatek úsilí, aby zdůraznil jeho aktuálnost. Je možno mít výhrady k formulaci týkající se povahy sociologických problémů („...vznikají na rozhraní takových disciplín, jako je filosofie, politická ekonomie, dějiny vědy a techniky, logika a psychologie vědecké tvorby“ — s. 13), je však nutno kladně hodnotit, že autor tyto problémy nastoluje a řeší jako aspekt široce pojatého vztahu člověka ke světu. Zůstává přitom důsledně na půdě marxistické teorie společnosti, k níž se už v úvodu práce přihlásil. „Metodologickým základem sociologie vědy, stejně jako veškeré marxistické vědy o společnosti, je historický materialismus, mimo jehož rámec je nemyšlitelná vědecká analýza sociálních jevů“ (s. 13).

Už v první části knihy, netradičně nazvané *Věda jako zpředmětněné poznání*, prokazuje autor, že zvolený přístup je mimořádně plodný. V souladu s Marxem a s mnohými odkazy na jeho díla (*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, *Ekonomicko-filosofické rukopisy* z roku 1844; *Kapitál*) představuje lidskou práci jako kolébku veškeré kultury. Ukazuje, že teoretické a praktické nestojí proti sobě, že není ostrého protikladu mezi fyzickým a duševním. Společenská výroba, jak správně uvádí, je onou výchozí půdou, kde se neustále setkává fyzické a duchovní, hmota s vědomím. Lidské myšlení, zrodilší se v praxi a z potřeb praxe, se v procesu výrobní činnosti neustále materializuje. Tak se vytváří svět „druhé přírody“, bez něhož

„...by nebylo ani sociálního světa“ (s. 29). „Rozum všech pokolení žije v předmětech materiální kultury jako zpředmětněná síla poznání,“ říká Volkov v jedné z výstižných formulací (s. 29). Jeho důraz na „technologické vztahy“ (na vztahy člověka k přírodě) je dominantní a organickou součástí zvoleného přístupu, v němž jde autorovi především o to, aby analýzou výrobních sil společnosti dospěl k všestrannému objasnění vztahu člověk—technika—věda. Technologické vztahy („...stručně řečeno, technologické vztahy je možno definovat jako vztahy, které se vytvářejí ve sféře rozvoje výrobních sil“ — s. 34) jako základní vztahy člověka k přírodě zahrnují vzájemné působení všech momentů pracovního procesu a nesou vždy pečeť už dosaženého stupně ovládnutí přírody. Jsou místem, kde je možno odhalit „samopohyb techniky“, pochopit vědu jako potenciální techniku, pochopit místo člověka ve výrobním procesu a s ním související postupné zpředměťování jeho přirozených potencií v technice. Volkov ukazuje, že „...celá historie techniky je historií postupného odevzdávání funkcí pracujícího člověka technickým systémům“ (s. 55).

Jeho klasifikace historických etap rozvoje techniky (instrumentalizace — mechanizace — automatizace), znázorněná schématy 1. člověk — nástroj — pracovní předmět, 2. člověk — stroj — nástroj — pracovní předmět, 3. člověk — kybernetický systém — stroje — nástroj — pracovní předmět, stylizuje vzdalování člověka od předmětu jeho práce, vypovídá o stupni jeho vlády nad přírodou jako o základním předpokladu lidské svobody. „Dosažení technologického stupně svobody je ... nevyhnutelným předpokladem pro uskutečnění plné a skutečné svobody v sociálně ekonomickém smyslu“ (s. 76).

Právě zde, v důsledku Volkovy poněkud jednostranné interpretace, vzniká otázka: Jak s tímto „samopohybem“ zvěcnělých produktů (techniky), který je až dosud výrazně *jednosměrný*, souvisí složitý pohyb sociální struktury? Zdá se, že Volkov sice správně vyložil vědu na základě ekonomiky (předmětné praxe lidstva), ale vzápětí také téměř kauzálně vyvodil ekonomiku z vědy. Metodicky žádoucí akcent na technologické vztahy zde poněkud oslabuje funkce ostatních společenských determinací a přispívá k zúženímu pojetí lidské aktivity. V této koncepci se člověk stává téměř „mechanickou“ součástí samopohybu vědy a techniky. Zdá se, že nemůže zpetrhat pevnou síť technologické kauzality, že může pouze tento pohyb odrážet, urychlovat či zpomalovat. Pak také celé sociálně, včetně konfliktů oblastí třídních antagonismů, se jeví jako pouhý odraz a doprovod této hypertrofie zpředmětněné racionality.

Volkov, vědom si patrně tohoto možného jednostranného výkladu, později zdůrazňuje, že technika nemůže být zkoumána izolovaně, jako nezávisle proměnná, ale vždy v širším kontextu, jímž je: a) soustava výrobních sil, b) sociálně ekonomický systém (s. 222—223).

Souhlasíme s tím, že technologické vztahy (a z nich vycházející ekonomika) jsou základ-

ními vztahy lidí k přírodě, že ekonomika má výsadní sociální postavení. Nikoli však tak, aby z ní bylo možno dedukovat všechno ostatní, co v porovnání s ní je podružné a zanedbatelné. Společenské síly (třídy, instituce, politické strany) a jejich *aktivita* mají nepoměrně *větší* moc a možnost transformovat společenský proces. Zvláště v socialismu existují příznivé podmínky rozvíjet tento „dějinný determinismus zvěcných produktů“ historickou *iniciativou*. Samopohyb techniky nevytváří prázdný rámec, do něhož by se měl sociální pohyb pouze vtěsnat. Bez třídního uvědomění a pochopení, sociální angažovanosti a zápasů nedospěje tento pohyb k beztržní společnosti. Vždy se odehrává — jakkoli je to zakryto zvěcnými produkty lidské aktivity — v silovém poli sociálních antagonismů a politiky.

Tyto otázky nemohl Volkov ve své knize uspokojivě objasnit už proto, že se zaměřil především na výklad rostoucího působení a vlivu vědy na společnost, nikoli obráceně. Snad také proto nevěnoval přiměřenou pozornost všem sociálně závažným funkcím moderní vědy. Uvedme například její přímý a stále rostoucí vliv na vývoj a transformaci vojenské techniky a organizace, podmíněný současně probíhající změnou v orientaci vědy, vynucenou také aktuálními vojensko-politickými požadavky.

Volkovo kritické a v duchu marxismu humanistické stanovisko k možnostem techniky je výrazem jeho nesouhlasu s existencialistickou i postindustriální koncepcí technického fenoménu. Nepodlehli lákavé iluzi — modernímu mýtu — o všemohoucnosti vědy, jež opředla vědu a její technické aplikace a „nepozorovaně“ infikovala i část marxistické teoretické produkce posledních let. Je si vědom, že věda a technika jsou mocné, nikoli všemocné („technika se má z čeho učit dokonce od nejjednodušší živé buňky“ — s. 95), že člověk není svrchovaným pánem planety a že jeho působení na přírodu má své nepřekročitelné limity. Nabádá k respektování zákonitosti celé biosféry, neboť svět „druhé přírody“ je pouze jedním jejím komponentem. Proto zdůrazňuje, že vědeckotechnická činnost se může realizovat „... jen při zachování hranic možného v „samé“ přírodě. Jakmile člověk naruší celkovou životní rovnováhu biosféry, pak ona udělá konec každé neadekvátní činnosti (nehospodárnosti), jakož i všemu životu na Zemi (samoregulování)“ (s. 103).

Také druhá část studie, nazvaná *Věda jako forma společenské činnosti*, má základní rysy a přednosti praxeologického přístupu, uplatněného v předchozí části. Pracovní proces je pokládán za východisko „... pro pochopení nejen techniky, ale i vědy“ (s. 109). Volkov zde dokazuje, že jednotlivé elementy práce (účelná činnost, pracovní nástroj, pracovní předmět) jsou vlastně ztělesněním vědeckých a předvědeckých poznatků. Ale také naopak, už jednoduchá lidská práce je proniknuta myšlením; předvědecké i vědecké poznatky se historicky rodily v pracovní činnosti. S odvoláním na Rubinštejna uvádí, že „...inte-

lektuální funkce člověka v nejjednodušších pracovních aktech odpovídají jeho fyzickým funkcím...“ (s. 112). Toto pojetí lidské aktivity, v níž rozumové a fyzické (předmětné) operace jsou navzájem propleteny a v níž ruka je právě tak produktem pracovní činnosti jako mozek, vychází z Marxovy myšlenky o lidské práci jako o hře „fyzických a duševních sil“.

Autor správně zdůrazňuje, že o vzniku vědy lze uvažovat teprve tehdy, když se jednotlivé poznatky uspořádávají do systémů, když se jejich tvorba stává vyhraněnou společenskou činností — zaměstnáním. Ve shodě s tím antika a středověk (až do Galileiho) jsou „...obdobím *formování vědeckého poznání*“, další období je pak obdobím „*formování vědy jako výrobní síly*“ (s. 120). Zatímco pro první období je charakteristická propast mezi abstraktně teoretickou a výrobní činností, která se také jako první vyhraněná protikladu mezi teorií a praxí stala osudnou pro starořeckou vědu, dochází už v následující etapě k výraznému zapojení přírodovědy do služeb výroby. Tak tedy už v období první průmyslové revoluce začíná proces přeměny vědy na bezprostřední výrobní sílu. V tomto období však věda může srůst s výrobou jen tak, že z dělníků, formálně svobodných v politickém smyslu slova, vytváří „živý přívěsek stroje“, činí je *technologicky* závislými na *strojích* a *sociálně ekonomicky* na *kapitálu*. Tím se duchovní bohatství ztělesněné ve strojích odcizuje bezprostřednímu výrobcí, na němž se požaduje nikoli znalost, ale správné mechanické fungování ve funkci doplňku stroje (srovnej s. 120—125). Volkov zde správně postřehl a zdůraznil skrytý sociální rozměr vědeckotechnické činnosti — naznačil vazby technologického aspektu k ostatním společenským vztahům.

Podnětné, ale nikoli bez problémů je Volkovo stanovisko k problému periodizace vědy. Vychází z Marxových *Grundrissů* a je založeno na změně funkční orientace vědy ve společnosti. Antika a středověk jsou z tohoto hlediska obdobím světónázorové orientace vědecké činnosti, obdobím orientace vědy „na člověka“, v němž priorita patří filosofii. Průmyslovou revolucí byla zahájena etapa, ve které se věda výrazně orientuje *na techniku* a na předmětné produkty. Smyslem vědecké činnosti je zde technické uplatnění jejích výsledků a humanitní náboj antiky a středověku se vytrácí. Teprve třetí etapa, která vzniká v rámci podmínek předchozí fáze, je podle Volkova „zásadně novou soustavou“. Tato etapa, jejíž začátek prožíváme, znamená „frontální obrát k člověku“, obrát k integraci přírodovědy a věd o společnosti. Věda se nyní stává výrobní silou také proto, že se ztělesňuje nejen v technice, ale i v člověku — ve všech jeho tvořivých schopnostech. Končí se postupně orientace vědy pouze na rozvoj předmětného světa, která ve svých důsledcích vedla ke ztrátě sociální a ekonomické svobody, a je nahrazována orientací na rozvoj společenských produktivních sil — *na člověka*.

Přestože souhlasíme s tímto názorem o celkové tendenci vyústění dějinného pohybu, v němž stále rostoucí úlohu sehrává věda, máme za to, že Volkovo stanovisko je „příliš“ optimistické. „Nejen materiální výroba, ale bez výjimky všechna odvětví společenské činnosti se začínají dostávat pod vliv působení vědy, reorganizovat se v souladu s jejími požadavky... Začíná *scientizace společnosti*, totální expanze vědy do všech částí sociálního organismu. Věda se nechce smířit s postavením jednoho z oddělení ve „strojové části“ lodi lidské civilizace, uchází se (zatím ještě poměrně nesměle) o kapitánský můstek“ (s. 143).

V budoucnosti se nepochybně změní silové pole společenského organismu. V beztrždní společnosti se subjektem dějin mohou stát vědecké organizace a instituce. Až dosud se však všechny vědecké výkony, všechny závažné výtvořiny lidstva, jež mohou ovlivnit společenskou praxi, stávají prostředkem a nástrojem v soupeření společenských antagonismů. Neexistuje dosud taková nezávislost vědy a techniky na sociálním pohybu. V tomto smyslu jsou i technologické vztahy — stejně jako ekonomika — i přes svou relativní samostatnost a prioritu pouze aspektem širší totality lidských společenských vazeb.

Právně Volkov polemizuje s pojetím vědy jako soustavy poznatků. „Představa o vědě jako o poznání byla zděděna tradicí z té historické etapy, kdy ještě nebyla experimentální, ale čistě spekulativní vědou, kdy celou svou úlohu spatřovala v ideálním konstruování světa, a ne v jeho přetváření“ (s. 148). Ukazuje, že tak jako technika vzniká zpředměťováním pracovních funkcí, vzniká věda „zpředměťováním“ rozumových funkcí v pojmech a zákonech jazyka. „Technika a věda jsou dva atributy člověka, dvě stránky jeho tvořivé činnosti“ (s. 152). Technika může být pojímána jako prodloužení lidských rukou — věda jako prodloužení lidského mozku.

Vědeckotechnický pokrok, který se podle Volkova podstatně urychlil po první průmyslové revoluci, je nejčastěji v literatuře znázorňován exponenciálním zákonem růstu. Volkov oprávněně *nesouhlasí* s autorem tohoto tvrzení D. Pricem (srovnej např. *Little Science, Big Science*. In: *The Science of Science*, London 1964), neboť jde o přístup pouze *kvantitativní*, a tedy zjednodušený. S odvoláním na současnou sovětskou literaturu ukazuje, že růst vědy v SSSR byl například v tomto století rychlejší než „exponenciální“. D. Price ve svých předpovědích nerespektuje společensko-ekonomické a kvalitativní změny. Jeho pesimistická předpověď o zpomalení růstu vědy, vycházející pouze z kvantitativních ukazatelů, nerespektuje například skutečnost, že i ve vědě dochází k přechodu od extenzivní na intenzivní cestu rozvoje, že vědeckotechnická revoluce globálně reorganizuje tradiční způsoby lidského teoreticko-praktického osvojování světa.

Ve třetí části (*Věda jako „základní forma bohatství“*) Volkov především domýšlí změny v současné funkční orientaci vědy. Orientaci na člověka se věda stává „...*vedoucím fak-*

torem výrobních sil“ (s. 193), řečeno Marxovou terminologií, „nejzákladnější formou bohatství“. Tím se nebyvale rozšiřuje *sféra produktivní práce*, ke které nyní patří i práce zaměřená na vzdělání a výchovu člověka, práce lékaře stejně jako práce filosofa. Vše, co rozvíjí tvořivé a intelektuální schopnosti lidí, je prací produktivní. Toto široké pojetí produktivních společenských sil opravňuje Volkova k tomu, aby vysoce hodnotil osobní (subjektivní) element výrobních sil. V duchu své humanistické orientace klade důraz na spojovací článek mezi vědou a člověkem — soustavu vzdělávání. „Výzkum efektivnosti vzdělání je proto nutným momentem efektivnosti vědy“ (s. 210). Správně zdůrazňuje, že dnešní výroba má nedostatky především ve *tvořivých schopnostech* lidí, nikoli v nedostatku mechanických a energetických elementů. Růstu technické vybavenosti by podle Volkova měl odpovídat také růst „intelektuální vybavenosti“, neboť „...v ekonomickém soutěžení zvítězí ten systém, který zabezpečí ne jednoduše více produkce, ale vytvoří nejlepší podmínky (jak materiální, tak duchovní) pro rozvoj osobnosti“ (s. 215).

Ve čtvrté (nejrozsáhlejší) části studie, nazvané *Věda v současné společnosti*, se Volkov pokouší řešit některé základní problémy, plynoucí z dosavadních tendencí rozvoje a proměn společenských funkcí vědy. Dá se mu prokázat výrazný sociálně ekonomický aspekt techniky — skutečnost, že se v ní vždy objektivizuje jistá úroveň sociálnosti. Proto také věda vystupuje v technologickém systému člověk — stroj — nástroj — pracovní předmět (což odpovídá plně etapě rozvinutého kapitalismu) jako odcizená, proti dělníkovi stojící zvěcnělá síla. Dospívá k závěru, že záporné důsledky „objektového“, technologického způsobu výroby, částečně přetrvávající také v socialistické ekonomice, mohou být plně odstraněny až přechodem k socialismu vlastní technologické bázi — k automatizaci, která však předpokládá také podstatné změny ve společenské dělbě práce. Teprve změna charakteru a přiblížení práce dělníka profesi vědy vytváří podmínky pro svobodnou tvořivou činnost v celospolečenském měřítku, pro všestranný a harmonický rozvoj člověka. Věda ztělesněná v technice tak „...revolucionizuje i podmínky způsobu života...“ (s. 232).

Volkov bez frází, pouze věcnou argumentací přesvědčivě prokazuje zásadní nesoulad kapitalistických hodnotových vztahů s povahou a vnitřní logikou rozvoje vědy a vědecké tvorby. Stojí na marxistickém stanovisku, že vědecká práce je samou svou podstatou prací výrazně společenskou, že nepodléhá zákonu hodnoty a pravidlům času a je v ostrém rozporu s ekonomickým zákonem kapitalistické společnosti. „Soulad sociálně ekonomických podmínek komunistické formace s podstatou vědecké tvorby se jasně projevuje už ve stadiu socialismu...“ (s. 249).

V podkapitole *Na cestě k jednotné vědě* vyjadřuje autor své myšlenky k problematice, která stále ještě patří spíše na okraj marxistických úvah. V souladu s celou svou

předchozí koncepcí sociálních funkcí vědy tvůrčím způsobem domýšlí a vykládá Marxovu ideu *jednotné vědy*. Nové, i když nikoli bez problémů, jsou jeho myšlenky o příbuznosti matematiky a filosofie. Volkovův optimismus, pokud jde o odstranění přehrad mezi přírodními a společenskými vědami, podložený solidní filosofickou argumentací, má své reálné opodstatnění i proto, že současná věda, přes pokračující proces diferenciací, „... směřuje k sjednocení poznatků prostřednictvím jejich rozdrobení“ (s. 283). Volkov tak nastoluje závažnou otázku jednotné marxistické vědy o společnosti. „Přitom se problém člověka stává nejen centrem jednotné vědy o společnosti, ale má i tendenci stát se *centrem celé vědy v její jednotě*“ (s. 296).

Závěrečná část, nazvaná *Jakého člověka vytvoří věda?*, je převážně hypotetická, ale strážlivá a ukázněná. Koncentruje se v ní autorův entuziasmus a jeho pevné přesvědčení, prostupující celou knihu, „... že svět komunistické budoucnosti — to je především *svět vědy*...“ (s. 305). Současně však upozorňuje čtenáře na mnohá vážná nebezpečí, jimž musí čelit i socialistická společnost a její věda na cestě tak slibného společenského rozvoje.

Poslední dvě kapitoly jsou v jistém smyslu vyvrcholením autorových představ. Prozrazují (jako ostatně celá kniha) jeho opravdové záníc pro věc, široký kulturní rozhled a cit pro nové, zvláštní schopnost tvůrčí fantazie, kultivované vyhraněnou světónázorovou orientací. Snad také vyjadřuje své vlastní krédo, když obhajuje myšlenky o těsném sepětí vědy a umění: „*Chladné hlavy*‘, stejně jako *‘chladná srdce*‘, v té či oné sféře mohou zastávat vysoké postavení, avšak nikdy nedosáhnou pozitivní výšky“ (s. 347).

Volkovova kniha je zdařilým pokusem ukázat vědeckotechnickou činnost jako nejperspektivnější oblast dosavadní společenské dělby práce. Způsob, jakým to autor provedl, je na mnoha místech ukázkový. Bez frází a všeobecných, vágních formulací napsal práci, která snese přísná kritéria teoretické produkce. Vyhnul se schematismu, odvážně a v duchu Marxova odkazu představil vědu a její společenské souvislosti v novém světle sociálně ekonomického kontextu. Nikoli jako pouhou teorii — protiklad praxe — jako jev společenského vědomí, ale jako *univerzální společenskou sílu*, jako *katalyzátor* sociálních procesů a společensky podmíněný způsob kontroly a ovládání přírody člověkem. Jeho kritickému myšlení, širokému kulturnímu rozhledu a zvláštnímu smyslu pro lidský rozměr nemohlo uniknout, že už dnes vyvolává rozvoj vědy symptomy, jež mohou v ne-dálké budoucnosti narušit harmonický rozvoj společnosti a člověka. Proto tak naléhavě formuluje požadavek radikální přestavby vzdělávací soustavy, požadavek kvalifikovaného a perspektivního řízení vědy, požadavek osvobození vědců od stereotypní a netvůrčí práce.

Celá Volkovova kniha může být vlastně považována za první vklad k realizaci myš-

lenky *jednotné společenské vědy*. Je to totiž studie informovaná, respektující výsledky poznání mnohých speciálních věd. Proto může být považována — jak sám autor v úvodu vyjádřil — za „*jádro vědy o vědě*“. Je to práce sociologická i filosofická, právě tak jako ekonomická či historická.

Je přirozené, že v práci tak výrazně samostatné a originální jsou také nedostatky. Na některé z nich jsme již upozornili. Volkov, patrně vzhledem k cílům, které si stanovil, nemohl v explicitních formulacích o vztahu filosofie a speciálních věd, ve formulacích o příbuznosti matematiky a filosofie náležitě vyjádřit světónázorové aspekty filosofie, a proto jednostranně přecenil její funkce metodologické. Úvahy o nadcházející etapě automatizace a o jejím sociálním vyústění jsou prodechnuty autorovým optimismem a nadšením pro komunistickou budoucnost natolik, že vyznívají jako bezproblémové.

Domníváme se, že Volkov svou prací přispěl také k podstatně širšímu chápání předmětu marxistické sociologie. Tím, že zahrnul vědu do totality společenských jevů, že ji představil jako „svěráznou výrobu“ a prokázal, že vážné úvahy o společnosti i o člověku jsou dnes nemyslitelné bez uvážení a pochopení jejího převratného vlivu a funkcí, že k dosud preferované problematice výrobních vztahů organicky „připojil“ *vztahy lidí k přírodě*, mohl na mnoha místech pracovat metodou historického materialismu.

Tak jako historický materialismus není nějakou izolovanou oblastí marxistické filosofie, vedle níž je ještě materialismus dialektický, není ani sociologie jako věda o společenských jevech a společnosti vcelku izolována od problematiky věd přírodních a technických. Vzájemné plodné sepětí problematiky filosofie, sociologie i ostatních společenských a přírodních věd Volkov svou prací názorně dokumentuje. Nespekuluje o vědě a společnosti, ale zakládá úvahy na poznatcích, jež mu zprostředkovaly ostatní oblasti lidské teoretické činnosti. Integruje to, co marxistická sociologie vzhledem k povaze svého předmětu a svým metodologickým možnostem může analyzovat a zobecňovat.

„První a druhá příroda“ — to nejsou izolované sféry, v nichž by dějinný člověk přebýval podle své vlastní volby či rozpolceně — částmi své bytosti. To je kontinuum neukončené metamorfózy podmínek lidského života, jež věda proměňuje radikálněji než všechny předchozí lidské aktivity. Produkty společenské praxe přecházejí plynule hranici mezi přírodním a společenským, nerespektují myšlenou „demarkační čaru“ a zmnouží nepřehledné společenské bohatství. Volkov to vyjádřil zkratkou: „Účelná činnost uhasíná, její produkt teprve začíná žít! Nyní opouští sféru neorganické přírody a stává se součástí sociální sféry“ (s. 29).

Pokud jsme upozornili na některé problémy ve Volkovově práci, pak tím nechceme a ani nemůžeme oslabit přesvědčivost jeho argumentů a snížit vysokou hodnotu knihy jako celku.

Josef Šmajš